

ПРОМИСЛОВІСТЬ ПОДІЛЛЯ В ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

А. АНТОНІШИН

Київський національний лінгвістичний університет

Анотація

У статті розглядається процес стабілізації промисловості в Подільській губернії в період Української Держави (квітень-грудень 1918 р.). Аналізуються різні аспекти діяльності гетьманської адміністрації з цього питання. Розглядаються економічні програми гетьманської влади.

Ключові слова: Гетьманат, Подільська губернія, промисловість, криза, економіка.

Аннотация

В статье рассматривается процесс стабилизации промышленности в Подольской губернии в период Украинской Державы (апрель-декабрь 1918 г.). Анализируются различные аспекты деятельности гетманской администрации по данному вопросу. Рассматриваются экономические программы гетманской власти.

Ключевые слова: Гетманат, Подольская губерния, промышленность, кризис, экономика.

Summary

The article deals with the stabilization of industry in Podolia during the Ukrainian State (April-December 1918.). Analyzes the positive and negative sides of the hetman's administration on the issue. Reveals errors economic programs hetman power.

Key words: Hetmanat, Podolia province, industry, crisis, economy.

Дослідження процесу відновлення діяльності торгово-промислового комплексу Подільської губернії гетьманською адміністрацією у квітні-грудні 1918 року зумовлене необхідністю всебічного аналізу та наукового узагальнення власного українського історичного досвіду у справі відродження економічного життя країни в умовах суспільно-політичної та соціально-економічної нестабільності. Вперше в історіографії розглядається комплекс термінових заходів, вжитих Українською Державою, з відновлення фінансово-промислового потенціалу Подільської губернії.

Стан наукової розробки свідчить, що низка аспектів теми не була розкрита належним чином. Окремі матеріали з проблеми вміщено у публікаціях П.Гай-Нижника, який дослідив становлення фінансової системи та вирішення питання безробіття в Українській Державі¹. Діяльність кооперативних союзів у Подільській губернії та роль споживчої кооперації у вирішенні продовольчого питання на селі висвітлюють С.Дзюбак, В.Подольян та ін.² Деякі аспекти стану соціально-економічного розвитку Поділля розглядають В.Воловик³ та А.Роздобудько⁴.

Стабілізація економіки країни і поліпшення соціального становища населення стали пріоритетними у роботі гетьманських органів влади різних рівнів після проголошення Української Держави. Гетьман усвідомлював необхідність дотримання пропорцій у розвитку промислового й сільськогосподарського виробництва та здійснення певних зрушень у цій сфері⁵.

Стан української промисловості на початок 1918 р. справляв гнітюче враження. Такі традиційно перспективні для регіону галузі сільськогосподарського виробництва, як цукрова та винокурна промисловість, характеризувались різким спадом.

У дореволюційній Подільській губернії діяло 5422 промислових підприємства із загальною кількістю 40600 робітників. З них 24000 було зосереджено на цукрових заводах. У середньому

на одному підприємстві працювало 8 робітників, лише на окремих з них було по 100 і більше працівників. Промисловість Поділля включала цукрову, борошномельну, тютюнову, шкіряну, суконну, цегельну та деякі інші галузі.

У губернії було: 52 цукрових заводи, 97 – винокурних, 29 – спиртоочисних, 204 – цегельних, 86 – шкіряних, 8 – макаронних, 1 – бурякоочисний, 1 – крохмальний, 1 – силікатний, 27 – пивоварних, 223 – крупорушок, 37 – суконних фабрик (найбільша в м. Дунаївці), 18 – тютюнових, 13 – гільзових, 11 – механічних, 2 – паперових, 1 – сірникова фабрика. Всіх млинів налічувалось 3893, з них парових – 276, водяних – 1877, вітряків – 1499 та рухомих тваринами – 19.

Вартість всієї промислової продукції подільських підприємств у рік становила 105 млн. крб. З цієї суми на цукрову припадало 85 млн. крб. Робочий день майже на всіх підприємствах тривав від 10 до 16 годин. Охорона праці на виробництві була відсутня⁶.

Виходячи з того, що цукрова промисловість була пріоритетною галуззю економіки для Поділля, місцева влада, австро-угорське командування та поміщики виступили за її першочергове відновлення. Головною подією у відбудові цукроваріння України став з'їзд промисловців галузі, який відбувся 15–18 травня 1918 р. у м. Києві. Під час обговорення стану виробництва делегати розробили звернення до гетьмана, де зазначили, що для нормальної роботи галузі потрібно відновити сильну владу на місцях; усунути від керівництва заводські комітети, професійні союзи та інші організації; тимчасово встановити цукрову монополію до повного відновлення економічного життя; забезпечити підприємства робочою силою, скасувати обов'язковий восьмигодинний робочий день⁷.

Щоб якнайшвидше подолати кризу, уряд надав цукровим і винокурним заводам значні кредити, вжив заходів щодо забезпечення їх сировиною⁸.

Дотримуючись поступовості у стимулюванні цукрової промисловості, 7 травня 1918 р. Гетьман затвердив закон «Про підвищення постійних і продажних цін на цукор». За ним ціни на цукор-пісок зросли від 37 крб. 20 коп. за пуд до 60 крб. і на рафінад від 40 крб. до 80 крб. за пуд⁹.

За ініціативою губернського старости С.Кисельова на цукроварнях робочий день збільшили до 9–10 годин, а робітників почали переводити з постійних місць на поденні¹⁰. Цей захід мав збільшити конкуренцію між робітниками і послабити вплив професійних організацій.

14 червня Рада Міністрів прийняла закон «Про забезпечення цукрових заводів буряком врожаю 1918 року». Весь врожай буряків, посіяних на землях цукрових заводів, належав тільки заводам. Селяни, які засіяли ці землі, отримували платню за обробіток та придбання насіння¹¹.

Завдяки зазначеним методам державного регулювання, уряду вдалося відновити роботу 48-ми із 52-х підприємств цукрової промисловості Поділля, які дали державі значні грошові надходження до бюджету¹².

Для німецьких та австро-угорських військ Міністерство продовольства у вересні встановило закупівельні ціни в розмірі 100 крб. за пуд цукру-піску та 120 крб. за рафінад¹³. Незважаючи на цей договір, уже з початку осені відбувались незаконні реквізиції окупантами.

Представники 310-го піхотного королівського угорського полку 21 серпня та 9 вересня забрали із Щедрівського цукрового заводу Летичівського повіту 643 пуди цукру. 3 вересня на Гайсинський завод приїхали представники 16 австрійського стрілецького полку і вилучили 312 пудів цукру.

В Ямпільському повіті 7 вересня на Томашпільський завод прибув інтендант штабу дивізії у м. Комаргород і реквізував 820 пудів цукру без оплати¹⁴. Аналогічні конфіскації австро-угорці здійснили протягом осені 1918 р. на Вороновицькому і Степанівському заводах

Вінницького повіту та Бершадському заводі Ольгопільського повіту¹⁵. Загалом, за даними австро-угорського командування, станом на 1 грудня окупаційні війська вивезли із заводів Поділля 387840 пудів 37 фунтів цукру-піску, заплативши за нього 1870440 крб. В результаті держава недоотримала в казну 24856310 крб.¹⁶

Незважаючи на ці втрати, цукрова монополія принесла уряду 355 млн. крб. чистого прибутку. Крім того, в державних сховищах наприкінці 1918 р. було зосереджено 48 тис. тонн цукру. Значні прибутки державі принесла і горілчана монополія – 87 млн. крб.¹⁷ Однак на повну потужність підприємства цукрової і винокурної галузей так і не запрацювали.

Підприємства часто зупинялися через протиправні дії селян. Так, 3 червня 1918 р. старший фабричний інспектор Подільської губернії повідомив фабрично-заводський департамент, що через відмову селян давати паливо з навколишніх лісів Проскурівецька паперова фабрика з 50 робітниками була змушена припинити свою роботу. З огляду на велику потребу в папері, адміністративно-політичний департамент запропонував подільському старості вжити термінових заходів, аби селяни не втручалися у життя підприємства і завод мав можливість своєчасно одержувати потрібне паливо¹⁸.

Зупинка багатьох промислових підприємств призвела до збільшення безробітних. За повідомленням Міністерства праці, на 1 липня в містах Кам'янці-Подільському, Вінниці та Проскурові Подільської губернії було зареєстровано 1108¹⁹, 2508²⁰ та 1070²¹ безробітних відповідно. Вже на 15 серпня завдяки діяльності біржі праці у Вінниці залишилось 1030 безробітних²². У Кам'янці біржа праці, яка відкрилася 8 травня, на 1108 безробітних зафіксувала 1417 пропозицій по роботі.

Варто зазначити, що окрім фабрично-заводської промисловості, на Поділлі було поширене ремісництво. На 1917 р. у губернії офіційно нараховувалося 111234 ремісники²³. Більшість з них займалася ткацтвом, обробкою дерева, вишиванням, чоботарюванням тощо. Гетьманський уряд підтримував і стимулював діяльність ремісничих шкіл. Однією з головних завжди вважалася Кам'янець-Подільська реміснича школа при Івано-Предтеченському братстві²⁴. Поряд з нею в Кам'янці діяла художньо-ремісничка майстерня з вечірніми класами для малювання. Тут навчалися діти селян, пов'язаних з кустарним виробництвом²⁵.

Загалом у добу Гетьманату на Поділлі діяло близько 20 ремісничих та технічних шкіл²⁶, при 5 нижчих початкових школах були відкриті класи ручної праці та ремісничі відділи²⁷. Місцеве самоврядування та державна влада діяли спільно щодо збереження та підготовки необхідних кадрів.

З відновленням промислових потужностей і торгівлі тісно було пов'язане питання нормального функціонування залізничного транспорту. Уряд досяг значних успіхів у налагодженні роботи залізниці, управління якою здійснювалося спільно з відповідними спеціалістами німецької та австрійської військової влади.

Через територію Подільської губернії проходили важливі державні залізничні магістралі Південно-Західної залізниці Київ – Вінниця – Жмеринка – Одеса. Ширококоліїні шляхи складали 721 і вузькоколіїні – 461 версту. Крім того, діяла Компанійська приватна залізниця Кам'янець-Подільський – Гречани – Шепетівка – Коростень, яка була введена в дію на початку Першої світової війни. На обох подільських дорогах працювало близько 2 тис. робітників і службовців. Центрами обох подільських залізниць з майстернями і депо були станції Жмеринка і Гречани²⁸.

Для підтримки прямих економічних зв'язків з Бессарабією та Румунією у добу Гетьманату завершувалося будівництво колії Жмеринка – Могилів-Подільський та Жмеринка – Очниця – Ларга. Для повного розрахунку за виконані роботи 14 вересня уряд надав Міністерству шляхів 9885136 крб.²⁹ Усю суму було розподілено між відомствами, які брали участь у будівництві обох доріг.

Чимала робота була проведена щодо ремонту наявного рухомого складу³⁰. Завдяки цьому було значно збільшено товарний рух. Загалом впорядкування роботи залізниць відповідало і потребам української економіки, і прагненням військових союзників гетьмана налагодити вивіз продовольства з України залізничним транспортом.

Однак уряд не зумів виконати свого зобов'язання щодо покращення соціального захисту робітників, що зумовило зростання страйкового руху, який мав економічний характер. У травні 1918 р. на станціях Гречани, Волочиськ і Кам'янець-Подільський відбувся страйк залізничників, причиною якого була невиплата заробітної платні за лютий, березень і квітень³¹. Через зупинку руху поїздів загострилася проблема постачання хліба, від чого почала голодувати біднота Кам'янця і Проскурова³². Міністерству шляхів вдалося здійснити виплати по боргах за 1,5 місяці. Уряд зобов'язався перед залізничниками погасити заборгованість протягом літа³³.

Апогеєм протестів робітників став Всеукраїнський страйк залізничників (17 липня – 2 серпня 1918 р.), головною причиною якого була велика заборгованість у виплаті зарплати. У страйку взяли участь близько 121 тис. українських залізничників, в тому числі 14600 з Поділля. Частково, шляхом виплати заборгованості, а переважно – репресивними методами за допомогою окупаційних військ уряду вдалося припинити страйк.

У складних умовах відбудови торгово-промислового комплексу місцева влада в деяких випадках йшла на задоволення умов, що висували робітники. Так, 27 червня Вінницька міська дума прийняла постанову про запровадження в торгово-промислових закладах міста восьмигодинного робочого дня. Тривати він мав з 9-ї години ранку до 7-ї вечора з обов'язковою перервою між 13-ою та 15-ою годинами дня³⁴. Така ініціатива була підтримана практично всіма містами губернії. Крім цього, слід зауважити, що в Кам'янці-Подільському восьмигодинний робочий день для торгово-промислових закладів міста існував ще з часів Центральної Ради.

Однією зі складових налагодження ринкових відносин у регіоні була нормалізація податкових зборів. З перших днів гетьманська адміністрація поставила питання наповнення місцевих бюджетів шляхом податків як пріоритетне. Однак сплачувати податки погоджувалися тільки власники приватних господарств³⁵. Тоді С.Кисельов зобов'язав 31 серпня всіх повітових старост і мирових посередників забезпечити сплату потрібних платежів державних, волосних, земських і міських, а також по позиках селянського поземельного банку як за 1918, так і за 1917 рр. Через неприпустимість подальшого збільшення заборгованості населення в сплаті податків повітові старости і мирові посередники мали щотижнево інформувати губернського старосту і Управляючого Державною Палатою про хід погашення заборгованості населенням у сплаті податків³⁶.

Земські управи, керуючись цією постановою, почали залучати до збору податків міську державну варту³⁷. Вже з перших рейдів вони отримали позитивні результати. Під загрозою адміністративного арешту чи сплати відповідного штрафу боржники повністю гасили заборгованість не тільки за 1918 р., а й за весь період 1917 р.

За Гетьманату на Поділлі значно поживається кооперативний рух. У 1918 р. Подільський союз кредитних і ощадно-позичкових товариств перетворюється на Подільський Союзбанк. Він об'єднав 146 кредитних та ощадно-позичкових товариств Подільської губернії з круговою відповідальністю до 40 млн. крб. Виплата річних за внесками складала від 4 до 6%. Головою Ради Союзбанку був відомий громадський діяч Й.Лозінський, почесним головою Ради – письменник Д.Маркович, головою правління – П.Відибіда.

Крім цього, в липні 1918 р. у Вінниці було засновано «Вінницьке кредитне і торговельно-промислове на паях товариство». Головним ініціатором створення цього товариства був бухгалтер міського банку К.Титоренко. У серпні з ініціативи голови єврейської громади міста утворився 2-й союз пекарів, який об'єднав понад 40 членів. Від цієї події виграло насамперед міське населення, оскільки значно збільшилася кількість пунктів відпуску хліба за картками³⁸.

Підбиваючи підсумок економічної політики гетьманських органів влади на Поділлі, слід зазначити, що вона відбувалась у вкрай важкий період. Війна та революційні події спричинили повне падіння продуктивності праці в промисловості й на залізничному транспорті. Виходячи з цього, Подільський губернський староста змушений був застосовувати непопулярні серед населення заходи, як то збільшення тривалості робочого дня, обмеження прав профспілок, скасування деяких соціальних програм і залучення українських та австро-угорських військових відділів для відновлення діяльності захоплених і пограбованих селянами підприємств.

Ці заходи сприяли відновленню ринкових принципів господарювання. Уряду вдалося відновити роботу 48-ми із 52-х підприємств цукрової промисловості Поділля. Завдяки застосуванню державного регулювання економіки було досягнуто певних зрушень у стабілізації цукрової та винокурної галузей. Відновлено діяльність залізничного транспорту та збудовано нові шляхи у Бессарабію та Румунію, що сприяло покращенню торгівельних зносин з цими країнами.

Гетьманська адміністрація майже повністю ліквідувала безробіття в найбільших містах Поділля. Але залишалися проблеми у виплаті заробітної платні та у покращенні умов праці на фабриках та заводах губернії. Завдяки втіленню в життя програми підтримки розвитку та заохочення приватної ініціативи значно зріс товарообіг, покращилася ситуація у банківсько-фінансовому секторі губернії.

Однак гетьманська влада не виконала взяті на себе зобов'язання щодо виплати заробітної платні та покращення соціального захисту залізничників та їхніх сімей. Це позбавило Гетьманат у вирішальний момент підтримки значної кількості подільських робітників.

Водночас залишалось чимало невирішених проблем, представникам влади не вдалося повністю реалізувати програму з боротьби зі спекуляцією, налагодити діяльність системи оподаткування тощо. Заважали реалізації соціально-економічних перетворень на Поділлі обов'язки, які взяла на себе Україна за Берестейською угодою – постачання Німеччині та Австро-Угорщині великої кількості м'яса, цукру, збіжжя.

Однак, попри негативні тенденції в соціально-економічному житті губернії, слід відзначити суттєві позитивні зрушення в добу Гетьманату. Значні досягнення були в галузі фінансів: засновано українську грошову систему, відкривалися банки, активну фінансову діяльність здійснювали кооперативні спілки. Державі вдалося відновити залізничний рух, виділялися значні кошти на розбудову нових залізничних шляхів, що проходили територією Поділля. В надзвичайно важких умовах 1918 року гетьманській владі на Поділлі вдалося здійснити низку важливих економічних перетворень, які стали складовою системних суспільних зрушень в Українській Державі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ *Гай-Нижник П.* Гетьманат Скоропадського і питання безробіття // Профспілки України. – 1998. – №2. – С.59–78; *його ж.* Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). – К., 2004. – 430 с.

² *Дзюбак С.О.* Споживча кооперація у подільському селі в 1917–1924 рр. // Наук. праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т.2. – С.173–176; *Подольн В.* Йоахим Волошинський у становленні українського кооперативного руху (1897–1939 рр.). – Вінниця, 2005. – 456 с.

³ *Воловик В.П.* Соціально-економічне становище Поділля наприкінці XIX – на початку XX ст. // Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2000. – Вип. II. – С.56–70.

- ⁴ *Роздобудько А.* Довжоцький спиртовий завод від його заснування до часів радянської влади (1895–1920 рр.) // Хмельниччина: Дивокрай. – 2006. – №1–2. – С.29–32.
- ⁵ *Решт О.* Павло Скоропадський. – К., 2003. – 304 с.
- ⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.57. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.24–25.
- ⁷ Там само. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.53. – Арк.13, 16.
- ⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.4.
- ⁹ Державний вісник. – 1918. – 7 червня. – С.2.
- ¹⁰ ЦДАГО України. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.111. – Арк.128.
- ¹¹ ЦДАВО України. – Ф.1391. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.26.
- ¹² Там само. – Ф.1793. – Оп.1. – Спр.104. – Арк.71.
- ¹³ ЦДАГО України. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.115. – Арк.24.
- ¹⁴ Там само. – Арк.30.
- ¹⁵ Там само. – Спр.88. – Арк.14–15.
- ¹⁶ Там само. – Спр.106. – Арк.229.
- ¹⁷ *Гай-Нижник П.П.* Теоретичні засади фінансової системи Української держави у 1917–1919 рр. // Український історичний журнал. – 1998. – №4. – С.15.
- ¹⁸ ЦДАВО України. – Ф.1792. – Оп.1. – Спр.50. – Арк.213.
- ¹⁹ Подольский край. – 1918. – 19 июля. – С.2.
- ²⁰ ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.1. – Спр.240. – Арк.5.
- ²¹ Слово Подолі. – 1918. – 16 октября. – С.2.
- ²² ЦДАГО України. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.59. – Арк.103, 104.
- ²³ Там само. – Ф.17. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.25.
- ²⁴ Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф.Р-260. – Оп.1. – Спр.39. – Арк.1–1зв.
- ²⁵ ЦДАВО України. – Ф.2201. – Оп.2. – Спр.569. – Арк.7.
- ²⁶ Там само. – Оп.3. – Спр.14. – Арк.54, 60зв., 118, 151.
- ²⁷ Там само. – Спр.4. – Арк.173.
- ²⁸ ЦДАГО України. – Ф.17. – Оп.1. – Спр.32. – Арк.26.
- ²⁹ Державний вісник. – 1918. – 24 вересня. – С.3.
- ³⁰ *Склярєнко Є.М.* Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 р. – К., 1960. – С.179.
- ³¹ Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.П-138. – Оп.8. – Спр.59. – Арк.7.
- ³² ЦДАВО України. – Ф.1793. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.9.
- ³³ ЦДАГО України. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.61. – Арк.244.
- ³⁴ ДАВО. – Ф.Д-230. – Оп.1. – Спр.1818. – Арк.163.
- ³⁵ ДАХО. – Ф.Р-2952. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1–52.
- ³⁶ ЦДАВО України. – Ф.1385. – Оп.1. – Спр.21. – Арк.205.
- ³⁷ Взыскание земских налогов // Подольская мысль. – Могилев-Подольский, 1918. – 2 июня. – С.2.
- ³⁸ Вінниця: Історичний нарис / Гол. ред. Подолинний А.М. та ін. – Вінниця, 2007. – С.134.